

KEIJO K. KULHA

**SOTAPROPAGANDAN
VALIOJOUKKO
1941–1944**

Minerva

Sotapropagandan valiojoukko
1941—1944

Keijo K. Kulha

**SOTAPROPAGANDAN
VALIOJOUKKO
1941–1944**

minerva
MINERVA KUSTANNUS OY
HELSINKI

Kannen kuvat:

Mikonkatu 9, 11: Aarne Pietarinen Oy 1938,

Helsingin kaupunginmuseon kuva-arkisto.

Valtion tiedotuslaitoksen kirjailijoita ja toimittajia

vuonna 1941 tai 1942: Museovirasto.

Matti Kuusi pitämässä puhetta: Tapio Piha, Sotamuseo.

www.minervakustannus.fi

© Keijo K. Kulha ja Minerva Kustannus Oy, 2021

Kansi ja ulkoasu: Taittopalvelu Yliveto Oy

ISBN 978-952-375-232-0

Painettu EU:ssa, Scandbooks 2021

SISÄLLYS

Lukijalle.....	6
1. Kun hälytyssireenit soivat	8
2. Valtion tiedotustehtävissä.....	12
VTL:n organisaatio	12
Laaja mielialaseuranta.....	18
Tuottajien eturivissä.....	25
Eino Jutikkala	25
Toivo Pekkanen	33
Mika Waltari.....	37
G. H. von Wright.....	43
Hallintomiesten nelikko.....	46
Lauri Posti.....	46
Tauno Nurmela.....	49
Kustaa Vilkuna	52
Heikki Waris.....	60
TK-miesten kellokkaat.....	64
Martti Haavio	67
Matti Kuusi.....	72
3. Sanatkin taottiin aseiksi	76
Päin inhaa itää	79
Vaisu asemasotavaihe	105
Ajatus rauhasta viriää	125
Rintamat murtuvat	152
Raskas tie välirauhaan.....	161
VTL – puolesta ja vastaan.....	174
4. Kotiutetut löysivät paikkansa.....	182
"Toisen polven" akateemikkoja	183
Kulttuuria jälleenrakentamassa....	190
Oman alansa valioita	205
5. Sotapolulta tieteiden huipulle	225
Lähdeviitteet	231
Henkilöhakemisto.....	241

LUKIJALLE

Eversti Lauri Leander edellytti jo 1938, että nykyaikainen sota vaatii jokaisessa maassa hyödyntämään älymystöä riippumatta siitä, ovatko henkilöt aseenkantovelvollisia vai eivät. Myös heidät piti aina panna liikkeekannalle.¹

Talvisodassa älymystöä ei tarvinnut juuri mobilisoida; mainosmiehet, sanomalehtimiehet, kirjailijat kiiruhtivat usein vapaaehtoisesti riviin. Propagandan tekijät löytyivät jatkosodassakin lähinnä sivistyneistöstä. Tiedustelutehtäviin komennettiin yliopiston ja oppikoulun opettajia, toimittajia, kirjailijoita, taiteilijoita ja matkailualan kielitaitoista väkeä.

Millaisia palveluksia 1800- ja 1900-lukujen taitteessa syntyneet, usein ensimmäisen polven sivistyneistöä edustaneet miehet tekivät maalleen sotavuosina mielialarintamalla? Edustivatko sen jäsenet kansakunnan terävintä älymystöä? Miten kansan mielialat kehittyivät? Miten tuo sanasodan kärkijoukko sijoittui lopulta sodanjälkeiseen yhteiskuntaan?

Noin 600 henkilöä pyrki jatkosodassa Valtion tiedotuslaitoksessa (VTL) vaikuttamaan kansalaisten mielialoihin. Niiden muutoksista taas raportoivat julkisuudelta salassa monilukuiset tarkkailijat. Henkilöhistoria on aihetta tutkittaessa jäänyt vähälle huomiolle. Muutamat propagandasodan johtohenkilöistä saattoivat ”sotatyön” ohella keskittyä tutkimukseenkin. Sodanjälkeisinä vuosikymmeninä ryhmästä erotautui kymmenen miestä, jotka kohosivat tieteenalojensa ja kirjallisuuden huipulle, akateemikoiksi.

Suomen Akatemia perustettiin 1947 hävityn sodan raunioille hälventämään kansallista alemmuudentunnetta; tavoiteltiin jotain, mikä antaisi tulevaisuudenuskoa. Viiden akateemikon ja myös viiden akateemikon arvonimen saaneen VTL:ssä palvelleen miehen urakehitys tarjoaa henkilöhistorian ohella näkökulmia maan kulttuurihistoriaan.

Valiojoukko ansaitsee oman tarinansa. Se todistaa, miten tärkeää pienen kansakunnan menestykselle oli sijoittaa vähistä henkisistä voimavaroista – osin sattumanvaraisesti – oikeat miehet, oikeaan aikaan, oikeille paikoille. Heidän myöhemmät näyttönsä vahvistavat käsitystä, että armeija onnistui jatkosodassa erinomaisesti älymystön rekrytoinneissa.

Propagandan lujittaman kotirintaman yksimielisyys vahvisti monin tavoin rintamajoukkoja. Kynän ja miekan pitää totaalisessa sodassa toimia aina yhdessä; myös kynä on ase.

Kiitän jokaista minua teoksen julkaisemiseen rohkaisutta ja erityisesti Minerva Kustannus Oy:tä ja sen aiempaa toimitusjohtajaa, nykyistä kustantajaa Outi Karemaata, jotka tekivät sen mahdolliseksi.

Helsingin Laajasalossa huhtikuussa 2021

Keijo K. Kulha

1.

KUN HÄLYTYSSIREENIT SOIVAT

Syksy 1939 oli Suomessa hyvin painostava. Moskovan neuvottelut katkesivat tuloksettomina, mutta sodan ei uskottu syttyvän. ”Nehän olivat eräänlaista innoittunutta yksimielisyyden päihtymystä nuo hämmästyttävät, oudot viikot ennen talvisodan puhkeamista”, luonnehti kirjailija Mika Waltari. Jo evakuoitu väki palaili kaupunkeihin ja rajaseudulle, myös koulut avasivat ovensa.²

Talvisodan ensimmäinen ilmahälytys kuultiin Helsingissä 30. marraskuuta 1939 kello 9.20. Hälytys yllätti ihmiset täydellisesti niin työpaikoilla, kaduilla, kotona kuin kouluissa. Pommeja ei onneksi pudonnut keskikaupungille. Viholliskoneita havaittiin aamupäivällä enimmillään Suomenlinnan ja Merisataman tienoilla. Vaara ohi -merkki annettiin kello 14.30.

Maan hallitus keskeytti ilmahyökkäyksen vuoksi istuntonsa ja sen ministerit hakivat suojaa eri tahoilta, valtioneuvoston linnassa ei ollut pommisuojaa. Hyökkäyksiä pidettiin aluksi kiihtyneen hermosodan jatkona. Kun vaara ohi -merkkiä ei kuulunut, hallitus jatkoi kokousta. Presidentti Kallio päätti julistaa maan sotatilaan kello 13.30. Tietämättömyys oli alussa hyvin leimallista.³

Kun Suomen Kulttuurirahaston yliasiamies, reservinluutnantti Lauri Puntila saapui työpaikalleen Bulevardille, ensimmäinen ilmahyökkäys oli hetkeä ennen päättynyt. Valtioneuvoston tiedotuskeskuksen sihteeriksi määrätty mies jatkoi nopeasti matkaa sijoituspaikalleen. Tyrmistynyt pääministeri A. K. Cajander ei ollut tilanteen tasalla.

Marraskuun viimeisen päivän aamuna työpaikalleen ulkoasiainministeriöön rientänyt poliittisen osaston päällikkö Aaro Pakaslahti tapasi esimiehensä, ulkoasiainministeri Eljas Erkon ”merkilisen hämmentyneessä mielentilassa”. Tapahtumien pökerryttämä ministeri vaikutti jotenkin ”menettäneen konseptinsa” mutta uhkui silti toimintatarmoa. Ulkoasiainministeri jakoi alaisille määräyksiä evakuointiohjeiden täytäntöönpanosta; suunnitelmien mukainen ministeriönsiirto käynnistyi heti aamusta.⁴

Valtioneuvoston tiedotuskeskuksen, Päämajan propagandaosaston, Finlandia Uutistoimiston sekä ulkoministeriön sanomalehtiosaston vastuulla oli virallinen tiedotus. Mitään merkkejä niiden toiminnan keskittämisestä ei kuitenkaan voitu havaita. Tilanne vastasi käytännössä lähinnä kaaosta. Sota tuli maan johdolle ja kansalle jotensakin täytenä yllätyksenä.

Monet asiat takertelivat sinä aamuna, mutta sotilastaholla tiedettiin, miten toimia. *Suomen Kuvalehden* päätoimittaja, reservinluutnantti Ilmari Turjan tehtäviin Puolustusvoimain tiedotuslaitoksen johtajana kuului siirtää laitos Vaasaan; ensimmäisten pommien ei näet arveltu putoavan sinne. Laitoksen propaganda suuntautui ulkomaille, ja lentoyhteys Vaasasta Ruotsiin varmisti nopeat kontaktit ulkomaiseen lehdistöön.

Laitoksessa toimi kaksi asevelvollista: luutnantti Turja ja kersantti Sulho Ranta. Muu henkilökunta, lähes satakunta henkeä, taas saatiin nostoväestä: suomen- ja ruotsinkielisistä kirjailijoista, taiteilijoista, toimittajista, valo- ja elokuvaajista, joukossa muun muassa Arvi Kivimaa, Mika Waltari, Otto Varhi, Viljo Kajava ja valokuvaajat Eino Mäkinen, Olavi Tarkkonen, Heikki Aho, Björn Soldan, Matti Leppo ja T. A. Wiherheimo. Ryhmä koostui heidän lisäksi yliopistomiehistä, kielenkääntäjistä ja konttorihenkilökunnasta.

Tohtori Kustaa Vilkuna taas pyöräili ensimmäisen ilmahälytyksen kuulussa marraskuun viimeisenä Hakaniemen torilla omalle työpaikalleen, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraan (SKS),

Hallituskadulle. Tiedemies jatkoi hälytyksestä huolimatta matkaa ja pääsikin perille. Sensuurista vastasi pääkaupungissa Erilinen sotasensuuritoimisto, jonka päälliköksi oli Paavo Kastarin ehdotuksesta valikoitunut nostomies Vilkuna. Tehtävät vaihtuivat, mutta Vilkunan työpaikka säilyi ennallaan: sotasensuuritoimisto sijoitettiin SKS:n tiloihin.⁵

Joukko pätevää tiedotusväkeä kokoontui käden käänteessä, mistä pitää kiittää Helsingille heinäkuussa 1938 yllättäen myönnettyjä kesäolympialaisia. Kisat piti ensin järjestää Tokiossa, mutta Japanin–Kiinan sota pakotti kaupungin luopumaan niistä. KOK tarjosi kisoja välittömästi Helsingille, joka teki nopeasti myönteisen päätöksen. Kisojen järjestelytoimikunta aloitti työnsä 19.7.1938, ja puheenjohtaja Jukka Rangell saattoi allekirjoittaa ja lähetyttää urheilumaailman pitkään odottamat kisakutsut 67 osanottajalle kaksi kuukautta myöhemmin.

Helsinki oli hävinnyt Tokiolle kisaisännyyden kesällä 1936 Berliinissä. Kun siihen mittelöön valmistauduttiin, opetusministeri Oskari Mantere organisoி helmikuussa 1936 yleisen olympiakisaneuvottelukokouksen perustaen jopa 62-jäsenisen propagandatoimikunnan tekemään Suomen kisaisännyyttä tunnetuksi. Kun Helsingin XII olympiakisojen valmistelu käynnistettiin ankaralla kiireellä, tiedotus nousi etualalle, aikaa oli vain vajaan kaksi vuotta.⁶

Tiedotusorganisaatiot saatiin sittemmin kyllä jalkeille, mutta itse tiedotus ontui. Hallitus näet unohti tiedottaa väestölle sodan puhkeamisesta, joten ensimmäiset pommitukset yllättivät sen pahoin. Väki tuijotti pääkaupungissa viholliskoneita parhaalla näköalapaikalla, Kaivopuiston kallioilla. Vasta puoliltapäivin Suomen Tietotoimiston (STT) uutiset teroittivat suurelle yleisölle, että kadulta piti siirtyä pois välittömästi, kun hälytysmerkki kuului, ja pysytellä rauhallisena ja odottaa viranomaisten tiedotuksia ja määräyksiä.

Välirauhan aikana tiedotuksesta määrätietoisesti poistettiin talvisodan aikana havaittuja isoja puutteita. Pääministeri Risto Ryti

asetti kesällä 1940 komitean laatimaan ehdotuksia, miten tiedotustoiminta pitäisi järjestää sodan aikana. Komitean piti välittömästi valmistautua sodan haasteisiin, koska uuden yhteenoton pelättiin syttyvän milloin tahansa. Kun jatkosota puhkesi, tiedotus ja sensuuri kohtasivat kriisin merkittävästi aiempaa valmiimpina.

Valtion tiedotuslaitoksen (VTL) toiminta koostui kolmesta peruselementistä: tiedotusväki propagoi ja sensuuri huolehti siitä, ettei julkisuuteen pääsyt mitään sopimatonta. Mielialatiedustelu taas antoi palautetta edellisten toiminnasta sekä havainnoi, mitä kansa ajatteli asioista eri puolilla maata. Kun sotaoloissa ei voitu viestiä kaikesta avoimesti, tarvittiin myös pienryhmille, mielipidevaikuttajille ja järjestöille suunnattuja tietoiskuja, joiden merkitys korostui jatkosodan mittaan.

2.

VALTION TIEDOTUSTEHTÄVISSÄ

VTL:N ORGANISAATIO

VTL:ää on käsitelty paljon tutkimuksissa, elämäkertoissa ja muistelmissa. Jotain jää historiassa kuitenkin aina katveeseen. Tässä teoksessa paneudutaan pienryhmän välityksellä siihen, miten tiedotusväki oli päteväitynyt toimiinsa, miten sen johtavat henkilöt vaikuttivat kansakunnan mielialakehitykseen, miten he sijoittuivat sotienjälkeiseen yhteiskuntaan ja mitä urakehitys todisti tiedotusrintaman rekrytoinneista.

Salainen komitea valmisteli kesällä 1940 ehdotuksen, miten tiedotustoiminta pitäisi organisoida sodassa. Mietintö valmistui kolmessa viikossa. Toimitusjohtaja Heikki Reenpään komitean jäseniksi valikoituivat valtioneuvoston tiedotuskeskuksen päällikkö Lauri Puntila, sensuuripäällikkö Kustaa Vilkuna, toimitusjohtaja Jaakko Leppo, osastopäällikkö Ragnar Numelin, majuri Taavi Patoharju sekä päätoimittajat Eino Kilpi (*Suomen Sosialidemokraatti*), Onni Koskikallio (*Maaseudun Tulevaisuus*) ja Ilmari Turja (*Suomen Kuvalehti*).

Valtion tiedotuslaitos perustettiin 22.6.1941. Uusimuotoinen sensuuri otti paikkansa rintamalla heinäkuun alkupäivinä. Komitean suosituksesta tiedotustoiminta toimi pääministerin alaisuudessa. Pääministeri Jukka Rangell oli ennättänyt viran puolesta jo maaliskuussa 1941 vaatia, että propagandatoiminta pitäisi keskittää pääosin Valtion tiedotuskeskukselle. Propaganda oli hänestä

hajanaista ja vailla suunnitelmallisuutta. Siksi valtioneuvostokin keskusteli aiheesta pääministerin toivomuksesta.

Suunnitelmat etenivät nopeasti.⁷ VTL:n päällikön, apulaispäällikön ja jaostopäälliköt asetti valtioneuvoston kanslia. Laitoksen päällikkö puolestaan nimitti VTL:n muut toimihenkilöt. Organisaatioon liittyi lisäksi pääministerin asettama VTL:n neuvottelukunta jäseninään Helsingin päivälehtien päätoimittajat. Sisäpiiri ja vastustajat keksivät VTL:lle nokkelasti vähemmän imarteleavan lempinimen Vetelä.⁸

VTL:n päälliköksi määrättiin kustantaja, kapteeni Heikki Reenpää. Yleisten asiain jaostoa johti vänrikki, filosofian tohtori Vilho Helanen ja sotilasasiainjaostoa kapteeni Jaakko Leppo. Reenpää puolestaan nimesi kotimaan osaston oto. päälliköksi tohtori Vilho Helasen, jonka apulaisena palveli alun alkaen filosofian tohtori Heikki Waris. Tuotantotoimistoa johti aluksi filosofian tohtori Martti Ruutu. Kun hänet nimitettiin syksyllä 1941 kotimaan osaston vakinaiseksi päälliköksi, seuraajaksi tuli kuukauden toimiston vt. päällikkönä toiminut dosentti Eino Jutikkala. Tarkastuskunta koostui kahdesta miehestä, professori Rafael Koskimiehestä ja yliopistonlehtori Kaarlo Marjasesta, jotka lukivat lähinnä pistokokein laitoksessa Suomea ja ulkomaita varten tuotetut tekstit.

Siviilipuolen virallisesta tiedotuksesta vastanneen VTL:n piti ylläpitää ja syventää puolustustahtoa ja sosiaalista mieltä, selventää sekä eduskunnan että hallituksen määrittämiä poliittisia suuntaviivoja ja torjua maahan kohdistuvaa propagandaa ja huhuja. Laitoksen tuli lisäksi vastustaa sodanvastaista mielialaa ja tukea viranomaistoimintaa selostamalla poikkeusmääräysten syitä, tarkoitusta ja vaikutusta.

Johto määritti suuret linjat ja ohjeisti päiväkohtaisissa tehtävissä. Tarkastuskunnan päällikkö Rafael Koskimies linjasi 20.8.1941: ”Kun kysymys on suhteellisen tyyneverisestä kansasta, ei ole aiheellista turvautua kaikkein voimakkaimpaan kieleen.” Oli toistettava

samoja vakuuttavia perusteluja; avaintoistoilla saadaan yleinen mielipide kääntymään luotettavaan suuntaan. Koskimies kehotti lisäksi tarkkailemaan kansanryhmien välisiä eroja. Työväen Sivistysliiton pääsihteeri Arvi Hautamäki (sd.) puolestaan tarkensi, että työväen puoleen kääntyäessä piti lähteä tosiasioista, koska valtiomielinen työväki kyllä täytti velvollisuutensa rintamalla ja kotirintamalla kaipaamatta sotainnostusta tai bolševismin vastaisen ristiretken henkeä.

Jatkosodan lopulla hävitettiin virastoissa, myös VTL:ssä, kii-reellä arkaluontoista aineistoa. Väli rauhaa solmittaessa paloi suuri roihu yötä päivää Hallituskadun ja Mikonkadun kulmatalon uunissa, vaikka elettiin syyskuuta eikä keskuslämmitystä tarvittu. VTL:n viisas johto oli kuitenkin ymmärtänyt jo elokuussa 1944 määrätä tuotantotoimiston päällikön, historian dosentti Eino Jutikkalan kirjoittamaan arkistoaineiston pohjalta ja oman työnsä ohella laitoksen historiikin. Käsikirjoitus valmistui marras-joulukuun vaihteessa, mutta säilyi poikkeusoloissa vain kirjoittajan kopiona, jonka tämä luovutti 1980-luvulla Valtionarkistolle. Akateemikko Jutikkala julkaisi lopulta 90-vuotissyntymäpäiviensä merkeissä vuonna 1997 *Valtion Tiedotuslaitoksen salaisen sotakronikan*, jota voitaneen vähäisestä editoinnista huolimatta luonnehtia kattavaksi VTL:n toimintaa kuvaavaksi lähdejulkaisuksi. Hävityksestä selvinnyt osa arkistoaineistosta löytyy Kansallisarkistosta.⁹

Jutikkalan teosta täydentää toisen historian tohtoriin Martti Ruudun *Me uskoimme Suomeen. Sotapäiväkirja 1941–44*, joka ilmestyi vuonna 2000. Osa teoksen VTL:ää ja VIA:ta koskeneesta materiaalista lojui vuosikaudet piilotettuna Ruudun isän huvilan läheisessä sorarinteessä Mäntyharjulla. Myös kyseinen aineisto päätyi lopulta 1989 Valtionarkistoon, ”arkistointitavasta” johtuen kehnossa kunnossa.¹⁰

Tiedotus- ja sensuuritoiminta keskitettiin yhteen laitokseen, mutta sen työtehtävät haaraantuivat sekä armeijaan että siviilipuolelle; tiedotuselimellä oli alusta pitäen kaksi herraa, maan hallitus

ja Päämaja. Aktiivinen tiedotus oli lähinnä hallituksen, ehkäisevä taas sotilasjohdon alainen. Siksi laitoksen tasapainoilu sodanjohdon vaitelaisuuden ja kotirintaman tiedonjonon välissä ei ollut aina helppoa. Päämajan sensuuripäällikkö Taavi Patoharju toivotti siviilipuolen kollegalle Kustaa Vilkunalle hyvää uutta vuotta 1942 loppuhuipennuksella: ”Tavoitteenamme olkoon suuri ja onnellinen Suomi.” Vastauksessaan Vilkuna lausui VTL:n tarkastusjaoston puolesta toivomuksen, että luottamuksellinen yhteistyö jatkuisi ”urhoollisen armeijamme luodessa Suurta-Suomea”. Osapuolet löysivät kyllä juhlapäivän merkeissä yhteisen sävelen, mutta arki oli sitä karumpi.¹¹

Laitoksen yleisten asioiden jaoston kotimaan osaston tuotantotoimisto vastasi kaikista julkaisuista, tuotti kirjoituksia, artikkeleja, kuvatekstejä ja julisteita. Työvoimaksi voitiin varata asevelvollisia, mikä merkitsi huomattavaa säästöä, kun henkilökunnan koolle saanti saattoi tapahtua liikekannallepanon yhteydessä nopeasti ja hankauksettomasti.

Tuotantotoimistoa johti lähes koko jatkosodan ajan dosentti Eino Jutikkala, joka jakoi aiheet, tarkisti valmiit jutut ja huolehti, että ne vastasivat propagandan tavoitteita. Kirjoittajat puolestaan edustivat nuorempaa kirjailijapolvea: Elmer Diktonius, Ragnar Ekelund, Runar Johansson, Yrjö Kivimies, Antero Manninen, Toivo Pekkanen, Ensio Rislakki, Lauri Viljanen ja Mika Waltari. Toimistossa palveli myös vapaaehtoisia, muun muassa kirjailija Viljo Kojo. Jokainen kirjoitti erikoisalojensa lisäksi lehdille pääkirjoituksia ja artikkeleita.

Artikkeli ei lähtenyt lehdelle kirjoittajan antamassa muodossa. Juttua korjaili ensin sekä tyyllillisesti että asiallisesti tuotantotoimiston päällikkö Jutikkala, mahdollisesti myös kotimaanosaston vastaava Ruutu ja lopulta vuoden 1942 loppuun asti toiminut tarkastuskunta, joka ei vain sensuroinut vaan saattoi tehdä teksteihin positiivisiakin korjauksia. Jutikkalan mukaan kyseinen osasto käytti oikeuttaan aika pidättyvästi ja oli yleensä propagandaosastoja

jyrkemmällä kannalla moittien sensuuria liian lempeäksi. Kukin tiedotusväline saattoi lopulta menetellä VTL:ltä tulleiden kirjoitusten suhteen parhaaksi katsomallaan tavalla.¹²

Kun reserviläisiä alettiin kutsua palvelukseen, VTL:n käyttöön varatut asevelvolliset ilmoittautuivat 15.6.1941 lähtien laitoksen päällikölle Hallituskatu 17 Helsingissä SKS:n talossa. Joukko koostui, kuten talvisodan ajoitakin muistetaan, yliopiston opettajista, lehtoreista, sanomalehden toimittajista, kirjailijoista, taiteilijoista, liikemiehistä ja matkailualan kielitaitoisista edustajista, kaikkiaan sadoista eri alojen asiantuntijoista.

VTL valtasi heti vakinaisen toimistohuoneistonsa, joka sijaitsi Hallituskadun (nyk. Yliopistokatu) ja Mikonkadun kulmassa, lisäksi neljä hotellia: Helsingin, Karelian, Hällbergin ja Heimolan. Sensuurin omaa valtakuntaa edusti taas SKS:n talo, jossa tarkastusvirasto oli aiemminkin toiminut. Tuotantotoimisto, jonka miehet kuitenkin pääasiassa kirjoittivat kotona, ilmoitti minimitarpeeksi viisi huonetta. VTL:ssä vallitsi aluksi tiukka sotilaallinen järjestys. Määrävahvuus oli 17 ja sen päälliköllä majurin virka-arvo. Eräät kateelliset ulkopuoliset kommentoivat tilannetta töykeästi: ”Siviilitöissä mutta sotilaspuvuissa.”

Eduskunnan todettua Suomen olevan sodassa VTL:n johtajan ohje määritteli, että propagandassa piti näkyä siirtyminen selkeään linjaan. Sanottu tarkoitti informaatiorintamalla muun muassa sitä, että kun Väinö Tanneria oltiin valitsemassa hallituksen jäseneksi, häntä piti ryhtyä tekemään tunnetuksi. Toimisto tilasikin siinä tarkoituksessa Kulutusosuuskuntien Keskusliiton valistusosaston hoitajalta Yrjö Kalliselta henkilöesittelyn. Lisäksi Moskovan rauhassa luovutettua Karjalaa koskevaa materiaalia alettiin koota. Toimistot saivat tehtävän propagoida, ettei sodasta tulisi lyhyt: syksyksi kotiin -puheet oli perusteltua unohtaa. Myös siirtoväen Karjalaan paluuintoa hillittiin alusta alkaen määrätietoisesti.

Ulkoministeriön jaostopäällikkö Matti Valtasaari linjasi loka-

kuussa 1941: ”Valtio tarvitsee elimen, joka esiintyy sen aktiivisena puolestapuhujana, joka yhtäältä ohjaa yleisöä ohjeiden ja toimenpiteiden ymmärtämiseen ja noudattamiseen sekä toisaalta osoittaa saavutuksia ja tekoja, jotka ovat omiaan herättämään entistä suurempaa luottamusta erilaisiin toimenpiteisiin ja valtiovaltaan yleensä.” Tätä oli harjoiteltu talvisodassa ja se kuului alun alkaen VTL:n toimenkuvaan. Tiedotuslaitos alkoi päästä vauhtiin syksyllä 1941.

VTL:n tuotantotoimistossa työtehtävät jaettiin aluksi päivittäisissä puhutteluissa. Ihanteena pidettiin, että jokainen puolue sai lehdilleen omat artikkelinsa, mutta uutisluontoisia juttuja ja taitotietoaineistoa lähetettiin yleisjakeluna kaikille lehdille. Puoluejakelun ohella käytettiin ryhmittelyä suuriin ja pieniin lehtiin ja seka-jakelua niin, että kahta paikkakunnan lehteä ei sisältynyt samaan jakeluun. Arvostivathan toimitukset erityisesti yksinoikeutta. Lopulta sanomalehdille oli yksitoista jakeluvaihtoehtoa.¹³

Syksyllä 1941 Reenpää antoi tunnetusti tarkan Vilkunan laatia säästöohjelman, jolla pyrittiin vähentämään propagandaa monella suunnalla. Vilkuna katsoi yleiset, Suomea tunnetuksi tekevät artikkelit niukoissa oloissa tehottomiksi ja kalliiksi; varat piti nyt kohdentaa aiempaa tarkemmin. Sensuuri taas päästi aika ajoin läpi sellaista tekstiä, joka kumosi tuotantotoimiston välittämää aineistoa. Pitihän valtion sensuuripäällikkönsä mukaan säilyttää luottamuksensa ja lehdistön sananvapautensa. Sensuuri yritti samanaikaisesti irrottaa Suomea sodasta ja pitää kansan yksimielisenä, missä oli haastetta kylliksi.

Kun Edwin Linkomiehestä tuli keväällä 1943 pääministeri, myös Reenpää, Puntila ja Vilkuna jättivät eronpyyntönsä. Pääministeri hyväksyi kahden ensimmäisen lähdön mutta määräsi Vilkunan koko VTL:n johtoon. Muistelmissaan Linkomies ilmaisi jälkikäteen tyytyväisyytensä Vilkunaa seuranneeseen Lauri Postiin.

LAAJA MIELIALASEURANTA

VTL oli jatkuvasti tarkoin tietoinen maan yleisestä mielipiteestä. Syksyllä 1939 oli perustettu AKS:n piirissä Maan turva ja vastaava ruotsinkielinen Hembygdsfronten tarkkailemaan ja raportoimaan yleisestä mielialasta. Työtä jatkoi Suomen aseveljien työjärjestö (SAT), joka organisoii maanlaajuisen, salaisen asiamiesverkon. Järjestön lyhenne SAT oli peräisin latinalaisesta sananparresta *sapientisat* eli viisas ymmärtää vähemmästäkin. Organisaatio tutki mielialoja ja muokkasi niitä.

SAT:n kenttäorganisaation rakennustyö aloitettiin pääkaupunkiseudulta, ja sieltä se laajeni koko maan kattavaksi. Maa jaettiin 18 piiriin, joihin kuului noin 90 aluetta. Neljästä kahdeksaan pitäjää, kaupunkia tai kauppalaa muodosti aina yhden alueen. Alueet jakaantuivat ala- ja paikallisosastoihin, joita haluttiin perustaa 600–700 kappaletta. Alin organisaatiotaso oli perussolu tai isku-ryhmä, jonka muodosti yksi kylä tai yksittäinen työmaa. Tällaisessa solussa toimi kahdesta kuuteen kenttämiestä, joiden kokonaismääräksi kaavailtiin enintään 15 000. Tehtäviin värvättiin kaikkien puoluesuuntien edustajia äärioikeistoa ja -vasemmistoa lukuun ottamatta.

SAT:n keskustoimisto Helsingin Vuorikatu 22 A:ssa opasti ohjeilla asiamiehiä, jotka raportoivat keskiviikkoisin kiihottajista, valistustyöstä, organisaatiosta ja huollosta. Keskustoimiston luottamukselliset kirjeet piti hävittää heti. Elokuussa 1940 perustettu Suomen Aseveljien Liitto (SAL) ei saanut puuttua politiikkaan, nimenomaan siksi se tarvitsi järjestön nimen suojassa lymynneen SAT:n palveluksia. Salaisen järjestön kaupunkiorganisaatiosta löytyi niin korttelin päämiehiä kuin asevelihengessä alueita suojelleita kaupunginosapäälliköitä, työmaiden suojelijoita ja maitokauppojen huomioitsijoita. Syyskuussa 1940 alkoivat kaupunkien organisaatiot olla jalkeilla ja Helsingin ja lähiympäristön kaupunginosapäälliköt

nimettyjä. Lisäksi silloin toimi jo puolen sataa asutuskeskusten verkkoa.

SAT:n johtaja Heikki Waris totesi luodessaan henkeä järjestönsä syksyllä 1940: ”Valtaosa kansastamme, joka nyt tuntee itseään kohdeltavan huonosti ja kiittämättömästi ja jolla siis on oikeus olla tyytymätön, näkee oman ja koko kansan nykyhetken ja huomisen liian synkeänä.” Kuitenkin Suomella oli paremmat taloudelliset olot ja mahdollisuudet – myös poliittiset – kuin ehkä yhdelläkään toisella Euroopan kansalla, koska sitä ei uhannut enää sota eikä hätä. Valistustyön tuli luoda kansaan uskoa ja luottamusta huomiseen. Waris vakuutti lisäksi, ettei SAT katsonut oikeaksi tehdä katteetonta propagandaa eikä halunnut sekaantua puoluepolitiikkaan, vaan järjestö uskoi voimakkaaseen, tosiasioihin perustuvaan valistustyöhön, muttei voinut kiihotusta vastustaessaan – tunnetuista syistä – toimia täysin avoimin kortein.

Wariksen kiertokirje 7.11.1940 taas tiedotti kenttäväelle, että Mannerheimin linjaa koskeneisiin taustatietoihin oli jäänyt asiavirheitä, koska niitä ei ollut tarkastettu asianomaisella sotilastaholla. Hän korosti yleisohjeena, että tiedot lähetettiin vain asiamiehelle, ei levitettäväksi, ja asiakirjat piti palauttaa keskustoimistolle tietyn määräajan kuluessa. ”Viinamäen miehetkin” piti vaihtaa, etteivät SAT:lle uskotut tiedot vuoda vieraille. Waris puolusti tehtävänsä mukaisesti maan hallitusta, jolle oli kertynyt sotavuosina paljon työtä. Kirjoittaja myönsi toisaalta virkakoneiston hitaaksi ja perusteli asiaa mielenkiintoisesti: ”Virkamiehet olivat enimmäkseen lakimiehiä, joille oli tärkeämpää täyttää tehtävät kirjaimellisesti kuin huolehtia toimenpiteiden tarkoituksenmukaisuudesta.”¹⁴

Maaliskuussa 1941 SAT korjasi organisaatiota ennakoiden tarkoituksenmukaisuutta mahdollisessa sotatilanteessa. Yksiköksi nimettiin solu, jota vastustajat olivat pitkään käyttäneet menestyksellisesti. Järjestössä oli runsaat 10 000 jäsentä. Kun siirtoväen mielialat heilahtelivat samoihin aikoihin pika-asutuslain (1940)

seurauksena ja suhde maakysymykseen oli tunnepitoinen, SAT:n johto vaati kenttää tehostamaan tarkkailua ja toimintaa sekä siirtöväen että kanta-asukkaiden parissa.

SAT lopetettiin jatkosodan liikekannallepanopäivänä. Ns. ”sattiaisten” seuraajaksi perustettiin VIA (Vapaus, Isänmaa, Aseveljeys) tehtävänään taistella kommunismia vastaan, joka arvioitiin maalle jatkuvaksi vaaraksi. Sen piti tapahtua aseveljeyden pohjalle rakentuvan maanpuolustustahdon hengessä. Propagandistina tässä työssä vaikutti vasemmistopoliitikko ja lehtimies Arvo Poika Tuominen, joka oli vaihtanut puolta keväällä 1940. VIA-nimestä on esitetty monia tulkintoja. Eino Jutikkalan mukaan tämäkin oli latinaa ja tarkoitti tietä, jota myöten arkaluontoisia tietoja voitiin levittää kansan pariin.

Järjestöä valvoi puolustusministeri; alistussuhde armeijaan helpotti osaltaan käytännön asioiden hoitoa. Puolustusministeri Rudolf Walden seurasi alusta lähtien tarkoin, miten SAT kehittyi. Kun vastapuoli oli päässyt perille SAT:sta, päätettiin heti jatkosodan alussa muuttaa toiminta – kuten sanottu – VIA:ksi. Kaikki kenttätöitä tehneet olivat vapaaehtoisia, ainoastaan varsinaiset työntekijät, sihteerit ja vastaavat palkattuja. Toimintamuodot muistuttivat lopulta varsin paljon kommunististen järjestöjen käytäntöjä.¹⁵

Kesän 1941 mittaan selvisi, että VIA ei voinut kiinteästi sitoutua valtiovaltaan, jottei salainen toiminta rasittaisi hallitusta. Siitä organisoitiin marraskuussa 1941 itsenäinen yhdistys. Pääministerin ja puolustusministerin asettaman VIA-komitean toiminnan ja luonteen tunsivat ainoastaan 43 henkilöä; lukuun sisältyivät muun muassa tasavallan presidentti ja eräät ministerit. Edes kaikki VIA:n keskus-toimistossa palvelleet virkailijat eivät tunteneet järjestönsä suhdetta valtiovaltaan. VIA:n keskus-toimiston nimi vaihdettiin pian Uudeksi Kirjeenvaihtoyhdistykseksi, jottei raporttien suuri, säännöllinen määrä paljastaisi järjestön todellisia tarkoituksia.